

Karolina Listwan

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, e-mail: karolina.listwan@uj.edu.pl

Paweł Franczak

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, e-mail: p.franczak@uj.edu.pl

OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I DÓBR KULTURY NA OBSZARACH LEŚNYCH NA PRZYKŁADZIE HUTY POLAŃSKIEJ

PROTECTION OF CULTURAL LANDSCAPE AND CULTURAL GOODS IN FOREST AREAS ON THE EXAMPLE HUTA POLAŃSKA

**Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, zmiany użytkowania ziemi, Magurski Park
Narodowy**

Key words: cultural landscape, changes in land use, Magura National Park

Abstract. The purpose of this article is to answer the question, pertaining to the research problem whether the existing legal instruments are sufficient for the effective protection of the cultural landscape preserved in Natural Areas. As a representative example, the authors selected the Polańska Huta area, which is characterized by the occurrence of forest areas, many remains of the rural cultural landscape. The article has raised the issue of the lack of a comprehensive definition of the landscape in the Polish legislation which results in the insufficient protection of the areas, with the cultural landscape and the natural landscape at the same time. Efforts have been made to make the old village cultural landscape accessible for tourism.

WSTĘP

Każde pokolenie oznacza się tym, iż jest różne, od tych które były przed nim i tych, które nastąpią po nim. Jest jednak jedna cecha, która będzie zawsze towarzyszyła każdemu pokoleniu, niezależnie od miejsca i czasu, w którym przyszło mu żyć. Cechą tą będzie chęć pozostawienia po sobie niezatartego śladu w historii cywilizacji, odcisnięcie swoje piętna, które pomimo przemijania wieków będzie trwało i świadczyło o danej generacji.

Sposobów na to, by pozostawić po sobie świadectwo dla przyszłych pokoleń jest wiele, bo przecież niczym innym jak wizytówką pozostawianą po sobie jest dorobek literacki, dzieła sztuki, wynalazki cywilizacyjne czy osiągnięcia naukowe. Spośród tak szerokiego spectrum możliwości utrwalenia się w pamięci potomnych na szczególną uwagę, w opinii autorów, zasługuje jedna z form, którą jest krajobraz kulturowy. Jego istotę i rolę, które odgrywa, znakomicie oddają słowa Julio Lamazaresa: „Krajobraz to pamięć. Mimo swych ograniczeń zachowuje ślady przeszłości, odtwarza wspomnienia, wypełnia je cieniami innej epoki, będącej już

tylko odbiciem samej siebie, przechowywanym w pamięci wędrowca lub kogoś, kto pozostaje- po prostu- wierny krajobraz". Słowa pisarza w sposób trafny opisują to, czego my jesteśmy świadkami na co dzień. Nasze życie rozgrywa się na tle krajobrazu, który otacza nas zewsząd, będąc przepełnionym symboliką i śladami minionych pokoleń. Krajobrazy są wynikiem odbywającej się na przestrzeni wieków interakcji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem. W ten sposób człowiek stał się i staje się nadal „autorem” istniejących krajobrazów. Ta interakcja przebiega również w drugim kierunku – to krajobraz odciska piętno na kulturze miejscowej ludności i, w szerszej skali, na tożsamości narodowej [Otawski 2011]. Ta zależność pozwala nam stwierdzić, że człowiek nie mógłby żyć i gromadzić swojego dziedzictwa kulturowego bez krajobrazu, a z drugiej strony krajobraz ten nie powstałby bez człowieka. Jednak należy sobie zdać sprawę, iż to na człowieku spoczywa większa odpowiedzialność wynikająca z tego „partnerskiego” układu. Ludzie winni zdawać sobie sprawę, iż prawo kształtowania przez nich krajobrazu, pociąga za sobą konieczność jego ochrony, a samo kształtowanie powinno przebiegać z zachowaniem zasady proporcjonalności, odpowiedniości czy zrównoważonego rozwoju. Istotne jest również wychwycenie różnic pomiędzy tymi dwoma pojęciami. I tak, pojęcie kształtowania krajobrazu zawiera w sobie kształtowanie klimatu, zasobów wodnych i leśnych, świata roślin i świata zwierząt, a także harmonijnych miast i obszarów wiejskich, których harmonia polega m.in. na właściwym zespoleniu z naturalną rzeźbą terenu. Ochrona krajobrazu zawiera się natomiast w działaniach, polegających na ochronie rzeźby terenu, gleb klimatu, zasobów wodnych, szaty roślinnej, świata zwierząt oraz zasobów stworzonych przez człowieka w postaci miast, wsi, lasów, czy wód [Wolski 2011]. Problem, który zarysowuje się na tle tych dwóch działań – kształtowania i ochrony krajobrazu- sprowadza się to stanu, w którym społeczeństwo z aprobatą przyjmuje możliwość dokonywania przeobrażeń w zastanym krajobrazie, jednocześnie lekceważąc potrzebę i obowiązek jego ochrony.

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, zawierające się w problemie badawczym: Czy obowiązujące narzędzia prawne są wystarczające do skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego zachowanego na obszarach cennych przyrodniczo? Autorzy chcą udzielić odpowiedzi analizując studium przypadku Huty Polańskiej i jednocześnie zmierzają do zaproponowania prawnych rozwiązań, służących ochronie krajobrazu kulturowego, będącego wynikiem ludzkiej działalności, zachowanego na obszarach leśnych.

KRAJOBRAZ, KRAJOBRAZ KULTUROWY – PRZEGLĄD DEFINICJI

Krajobraz jako przedmiot badań jawi się nam jako zagadnienie interdyscyplinarne i trudnością byłoby jego zaklasyfikowanie do jednej z dziedzin naukowych. O krajobrazie chętnie wypowiadają się geografowie, architekci, ekolodzy, biolodzy, a także coraz częściej przedstawiciele nauk humanistycznych,

takich jak prawo. Ten sam krajobraz może być więc przedmiotem badań przedstawicieli różnych profesji i każdy z nich dostrzeżeć w nim będzie inny aspekt i patrzeć na niego w inny sposób, doceniając różne jego wartości. Taki stan przekłada się na to, iż pojęcie to ma wiele znaczeń i definicji. J. Kondracki i A. Richling [1983] definiują krajobraz jako „część epigeosfery (zewnątrznej sfery Ziemi) stanowiącą złożony przestrzennie geokompleks o swoistej strukturze i wewnętrznych powiązaniach”, W. Nalkowski [1901] przyjął, że „to co widzimy i co jest objęte horyzontem to krajobraz lub panorama”, z kolei U. Myga-Piątek [2001] przyjmuje, że „Krajobraz rozumiany jest jako: historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością postrzeganą jako swoista fizjonomia” [Myga-Piątek 2001]. Jak widać na przykładzie powyższych definicji – stanowiących jedynie mały wycinek dostępnych w literaturze znaczeń omawianego terminu, definiens pojęcia „krajobraz” jest bardzo różnorodne i może być kreowane w oparciu o odmienne czynniki m.in. fizyczne, historyczne, czy typowo intuicyjne. Natomiast w powszechnej świadomości krajobraz będzie funkcjonował jako „obraz przedstawiający jakąś okolicę” [Słownik Języka Polskiego PWN 2014].

Dodatkowe problemy definiowalności tego wyrażenia stanowi szeroki katalog typów krajobrazu. Badacze i znawcy tego zagadnienia wyróżniają wśród podstawowych typów krajobrazu, krajobraz miejski odnoszący się do przestrzeni dużych miast, krajobraz przemysłowy (industrialny, inżynieryjny), krajobraz rolniczy, krajobraz turystyczny, krajobraz pogórnicy, coraz częściej wyodrębniany krajobraz ekologiczny, czy wreszcie krajobraz kulturowy [Komisja ... 2014]. Chcąc przybliżyć charakter i znaczenie krajobrazu kulturowego, jako typu krajobrazu, należy się odwołać do jego najprostszej definicji, która mówi, iż „krajobraz kulturowy to krajobraz przekształcony przez człowieka w wyniku rozwoju cywilizacyjnego, stanowiący ewolucyjne następstwo krajobrazów pierwotnych (przyrodniczych) jakie istniały na Ziemi do czasów neolitu” [Myga-Piątek 2010]. Z przytoczonej definicji wyłania się obraz krajobrazu kulturowego jako swoistej „mozaiki” łączącej zróżnicowane elementy. Wyodrębnić, więc można takie części składowe krajobrazu kulturowego jak: historia, przestrzeń geograficzna, oddziaływania środowiskowe i kulturowe. Razem te elementy tworzą, o czym mówi przytoczona definicja, specyficzną strukturę. Niebywale istotne jest uświadomienie sobie, iż zarówno te pojedyncze składniki, jak i gotowy produkt w postaci ukształtowanego krajobrazu kulturowego wymagają działań ochronnych.

POTRZEBA OCHRONY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Zanim padnie odpowiedź na pytanie „W jaki sposób chronić krajobraz kulturowy?”, należy odpowiedzieć sobie na pytanie „Dlaczego współczesny

krajobraz kulturowy wymaga ochrony?". Wydaje się słuszne przyjęcie stanowiska, iż taka potrzeba wynika z dzisiejszej istoty społeczeństwa i galopującego postępu cywilizacyjnego. Jesteśmy społeczeństwem niebywale skomercjalizowanym, żyjącym „tu i teraz”, co potwierdzają słowa niemieckiego filozofa Petera Sloterdijka: „Dynamika dzisiejszego społeczeństwa opiera się na nieustannym wymyślaniu samego siebie od początku i testowaniu kolejnych wersji „ja” we wszystkich możliwych warunkach”. Takie podejście do świata sprawia, że wartości materialne, chęć zysku, oportunistyczny pogoń za technologią, przesłaniają wartości niematerialne, symboliczne.

Ten problem dotyczy przede wszystkim krajobrazu kulturowego, który coraz częściej postrzegany jest jako tło dla działań inwestycyjnych, źródło zysku poprzez komercjalizację, czy w skrajnej sytuacji, w ogóle nie odgrywa żadnej roli i może być degradowany w imię postępu cywilizacyjnego, strategicznych projektów inwestycyjnych, czy rozwoju przemysłu. Jest to nierówna walka, która zazwyczaj kończy się przegraną wartości kulturowych. Stąd też wynika potrzeba skutecznej i rygorystycznej ochrony zachowanych, i przecież tworzonych ciągle, krajobrazów kulturowych. Nie można dopuścić do tego, iż zostaną one zniszczone wskutek rozwoju cywilizacyjnego, urbanizacji, komercjalizacji, uprzemysłowienia, czy po prostu na skutek zapomnienia i ignorancji. Aby nie dopuścić do tego, iż nasze pokolenie pozostawi po sobie krajobraz kulturowy wyłącznie w postaci osiedli domków jednorodzinnych, kominów fabryk i szklanych centrów handlowych, niezbędne jest podejmowanie działań ochronnych i to w różnych formach. Mowa tu o działaniach zarówno zinstytucjonalizowanych, sformalizowanych, jak i działaniach miękkich w postaci oddziaływania na świadomość społeczeństwa. Potrzebne są również działania prewencyjne, jak i naprawcze, jednostkowe i obejmujące większe obszary. Tak kompleksowe działania będą prowadzić do celu ostatecznego- zachowania i pielęgnowania krajobrazu kulturowego.

PRAWNA OCHRONA KRAJOBRAZU W POLSCE

Dla ochrony krajobrazu istotne znaczenie mają unormowania prawne, które w sposób najskuteczniejszy mogą być egzekwowane i sankcjonowane. Niestety w polskim prawie pojawia się dość zasadniczy problem, który uwidacznia się na przykładzie Huty Polańskiej. Istota tego problemu polega na tym, iż w polskim ustawodawstwie brak jest kompleksowej ochrony krajobrazu, co przekłada się na rozproszenie i tylko częściowe uregulowanie zagadnień ochrony krajobrazu w obowiązujących ustawach. Aby powyższy problem naświetlić w odpowiedni sposób należy odwołać się Europejskiej Konwencji Krajobrazowej (dalej też jako EKK, Konwencja) sporządzonej we Florencji w dniu 20 października 2000 r., a której Polska jest sygnatariuszem od dnia 24 czerwca 2004 r. [Dz. U. 2006].

Porównując zapisy EKK z krajowymi przepisami dotyczącymi krajobrazu, zauważa się szereg istotnych różnic. Dysonans ten wynika z faktu, iż pomimo

ratyfikacji EKK, polski ustawodawca nie podjął do dnia dzisiejszego działań prawnych, mających na celu wdrożenie zapisów Konwencji. Pierwsza, istotna różnica zarysowuje się już na poziomie definicyjnym krajobrazu. Zgodnie z EKK, krajobraz „znaczy obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich”. Jest to definicja całościowa, która obejmuje zarówno krajobraz przyrodniczy, jak i kulturowy. Niestety na taką uniwersalną definicję nie zdecydował się polski prawodawca, który wyróżnia odpowiednio krajobraz przyrodniczy, który cechuje się brakiem śladów działalności człowieka i krajobraz kulturowy, który jest z kolei efektem działalności człowieka.

Przyjęcie takiego rozwiązania definicyjnego pociąga za sobą dalsze skutki prawne, które jednocześnie stanowią o kolejnej różnicy między aktem europejskim a polskim prawem. Dzięki kompleksowej definicji krajobrazu zastosowanej w EKK, środki, cele i zadania przewidziane w tym akcie do ochrony krajobrazu, będą miały zastosowanie zarówno do krajobrazu przyrodniczego, jak i kulturowego. Na gruncie polskiego prawodawstwa należy sięgnąć do dwóch różnych ustaw, które przewidują odmienne regulacje prawne dla każdego z rodzajów krajobrazu. I tak, narzędzia prawne dla ochrony krajobrazu przyrodniczego przewiduje Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody [Dz. U. 2004]. Mowa tam o takich formach ochrony, jak park narodowy, park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu. Natomiast instrumenty prawne służące ochronie krajobrazu kulturowego zawiera Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Dz. U. 2003], która za formy ochrony zabytków, co można uznać za równoznaczne z ochroną krajobrazu kulturowego, uznaje: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, czy ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego lub decyzji indywidualnej.

Przyjęcie w prawie krajowym takich rozwiązań teoretycznych, może budzić wiele problemów w praktyce. Z taką problematyczną sytuacją mamy do czynienia na obszarze Huty Polańskiej. W miejscowości tej dochodzi bowiem do pokrycia się (zgodnie z polską definicją krajobrazu), dwóch krajobrazów- kulturowego i przyrodniczego. Wynika to z faktu iż, zachowane elementy wiejskiego krajobrazu kulturowego znajdują się na obszarze leśnym. Taki stan faktyczny rodzi wątpliwości, co do tego, jakiemu reżimowi prawnemu winien podlegać analizowany obszar. Czy zastosowanie powinna mieć ustawa o ochronie przyrody, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, czy może oba te akty prawne? Na jakie rozwiązanie zdecydowano się na obszarze Huty Polańskiej? Analizowana miejscowość stanowi enklawę na terenie Magurskiego Parku Narodowego. Dlatego też zastosowanie do ochrony tamtejszego krajobrazu mają przepisy ustawy o ochronie przyrody. Podkreślić należy jednak, że w ten sposób chroniony jest wyłącznie krajobraz przyrodniczy, z pominięciem zachowanych elementów krajobrazu kulturowego. Nie jest to najlepsze rozwiązanie, ponieważ w ten sposób chronione są określone wartości przyrodnicze, podczas gdy wartości kulturowe

są pomijane i to ich kosztem odbywa się ochrona tych pierwszych. Kазus Huty Polańskiej pokazuje, iż obowiązujące prawo odnoszące się do ochrony krajobrazu jest niebywale problematyczne w swej aplikacyjności. Brak kompleksowej definicji krajobrazu i rozproszona w dwóch ustawach regulacja traktująca o jego ochronie, przekładają się na nieskuteczną ochronę i znaczne rozbieżności. W obecnej sytuacji (tak, jak ma to miejsce w Hucie Polańskiej) należy wybrać spośród dwóch tak samo cennych krajobrazów ten cenniejszy i to jego chronić, kosztem drugiego. Jest to zadanie bardzo kontrowersyjne. Nie istnieje, bowiem żadna miara określająca, który krajobraz jest wartościowszy. Próba takiego wyboru zawsze kończy się będzie wyłącznie subiektywną opinią, niezależnie czy indywidualną, czy gremialną, która wydaje się, iż nie może przesądzać o tym, który krajobraz zasługuje na ochronę, a który nie.

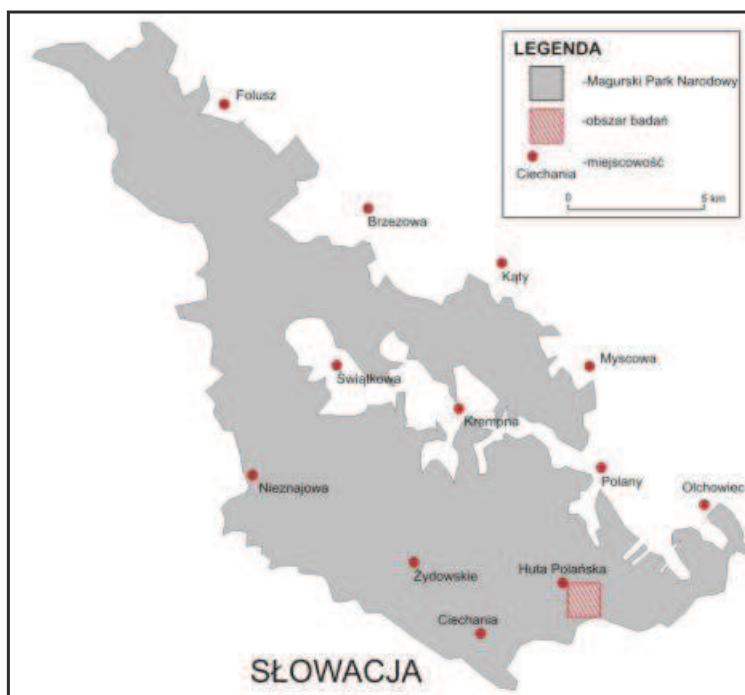
Antidotum na tą budzącą poważne wątpliwości sytuację, wydaje się wdrożenie, do polskiego systemu prawnego, zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, co skutkowało miałyby wprowadzeniem jednolitej definicji krajobrazu, a w następstwie efektywniejszą ochronę krajobrazu w Polsce, rozumianego jako całość, bez podziału na krajobraz przyrodniczy i kulturowy. Słuszny wydaje się postulat utworzenia „ustawy krajobrazowej”, która scalałaby w jeden dokument zapisy prawne dotyczące krajobrazu, obecnie rozproszone w ustawie o ochronie przyrody, w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [Worobiec 2011].

OBSZAR BADAŃ

Leśnictwo Polany stanowi jednostkę administracyjno-gospodarczą Magurskiego Parku Narodowego, wchodzącego przed utworzeniem parku narodowego – w 1995 r. – w skład Nadleśnictwa Nowy Żmigród. Położone jest w południowo-zachodniej części województwa podkarpackiego, w powiecie jasielskim, przy granicy ze Słowacją [Ryc. 1]. Leśnictwo obejmuje swym zasięgiem grunty wsi Polany i tereny obecnie niezamieszkałej wsi Huta Polańska, wchodzących w skład gminy Krempna.

Obszar Leśnictwa podobnie jak pozostała część Magurskiego Parku Narodowego został objęty ochroną prawną ze względu na występowanie na tym obszarze typowego krajobrazu Beskidu Niskiego (będącego najniższym wydzwigniętym fragmentem w grzbiecie polskich Karpat), a także z powodu skrzyżowania na tym obszarze dwóch głównych korytarzy ekologicznych (N-S i E-W) [Czaderna 2009].

Szczegółowymi badaniami objęto stoki Góry Czerszla (731 m n.p.m.) – nazywanej również Wielką Górą – z znajdującym się na jej grzbiecie do zakończenia II wojny światowej przysiółkiem Huty Polańskiej – Paryszowskie (Na Paryszowskim) [WIG 1938]. Jest to rozwinięty południkowo długi grzbiet

Ryc. 1. Położenie obszaru badań

Źródło: Opracowanie własne.

(ok. 6,5 km) rozcięty licznymi krótkimi potokami spływającymi prostopadle od linii grzbietu, do potoków Hucianka i Baranie. Stosunkowo strome stoki największe nachylenie osiągają w sąsiedztwie bocznych dopływów, natomiast jego grzbiet znacząco się rozszerza, tworząc liczne spłaszczenia terenu osiągające w sąsiedztwie grzbietów przyporowych szerokość kilkuset metrów.

HISTORIA HUTY POLAŃSKIEJ

Huta Polańska zwana w XIX w. również Hutą Parszowską [Słownik geograficzny ... 1882] założona została końcem XVI w. bądź na początku XVII w. tuż przy granicy państwowej w górskiej dolinie Hucianki [Ryc. 2]. Miejscowość ta wyróżniała się na tle sąsiednich wsi zamieszkałych przez ludność łemkowską, składem etnicznym. Huta Polańska była enklawą ludności polskiej, a jej mieszkańcy prócz rolnictwa trudnili się również czynnościami związanymi z hutnictwem związanym z działaniem do II poł. XIX w. we wsi huty szkła [Materiały ... 1994].

Miejscowość rozwijała się intensywnie do chwili wybuchu we wrześniu 1939 r. II wojny światowej. W dniu 1 września nad Krempaną obserwowano pierwsze samoloty niemieckie, a następnego dnia w głąb terytorium Polski wkroczyły pierwsze oddziały wojsk niemieckich. Zaatakowały one m.in. placówkę

Ryc. 2. Panorama Huty Polańskiej w latach 40. XX w.

Źródło: Portal Sercu bliski Beskid Niski.

Straży Granicznej w Hucie Polańskiej. Jednak główne siły wojsk niemieckich 1 dywizji górskiej gen. Kublera przekroczyły granicę państwową na obszarze Beskidu Niskiego dopiero 7 września. Napotkali oni na silny opór ze strony wojska polskiego w rezultacie którego ten fragment Beskidu Niskiego zajęty został przez wojska niemieckie 9 września. Największy wpływ na dalsze losy Huty Polańskiej odegrały jednak wydarzenia z września 1944 r. 8 września rozpoczęło się natarcie wojsk radzieckich w kierunku Przełęczy Dukielskiej i Żmigrodu. Liczne, lecz źle przygotowane do walk w górach wojska radzieckie nacierały na dobrze rozlokowane i uzbrojone oddziały niemieckie. W wyniku przeciągających się walk 30 września nadciągające oddziały radzieckie przeprowadziły zmasowany ostrzał artyleryjski na Hutę Polańską i Ciachanie. Spowodowało to szybkie wycofywanie się z nich oddziałów niemieckich, które opuszczając wsie niszczyły i podpałały zabudowania. Ostatnie stacjonujące tu oddziały niemieckie wyparte zostały w pierwszych dniach października jednakże regularne ostrzeliwanie doliny trwało aż do połowy stycznia 1945 r. [Materiały ... 1994]. Po zakończeniu działań wojennych wieś została niemal całkowicie zniszczona w związku z czym miejscowa ludność nie powróciła do swoich domostw.

ZMIANY I AKTUALNY STAN ZACHOWANIA KRAJOBRAZU HUTY POLAŃSKIEJ

Na przestrzeni kilku wieków w niewielkiej Hucie Polańskiej nie zachodziły znaczne zmiany w liczbie zamieszkującej wieś mieszkańców. W poł. XIX w. zamieszkiwało ją kilkadziesiąt osób, którzy mieszkali w 49 chałupach [Kataster gruntowy 1861]. Natomiast niespełna sto lat później przed wybuchem II wojny światowej we wsi istniały 64 budynki mieszkalne [Materiały ... 1994]. Zachodzące nieznaczne zmiany w zagospodarowaniu wsi i postępujące jedynie niewielkie przekształcenia krajobrazu zaobserwować można na podstawie zachowanych materiałów kartograficznych, katastru gruntowego (pochodzącego z r. 1861; 1:280

000) [Ryc. 3] oraz opracowanej w 1938 r. mapie WIG (Wojskowego Instytut Geograficznego; 1:100 000) [Ryc. 4]. Mapy te zawierając bardzo dużo szczegółowych danych dotyczących tak pojedynczych zabudowań jak i sposobu użytkowania ziemi, a nawet lokalizacji obiektów małej architektury (krzyże, kapliczki) pozwalają na dokładne prześledzenie zachodzących zmian [Soszczyński 2012]. W tym okresie funkcjonowania wsi najlepiej czytelnymi elementami krajobrazu były rozległe obszary łąk i pól uprawnych rozciągające się na otaczających dolinę stokach. Z kolei jedynie najbardziej nachylone stoki porastał las [WIG 1938; Ryc. 4]. Natomiast w tak zagospodarowanej dolinie głównymi dominantami w krajobrazie był wybudowany w latach 30. XX w. kościół oraz liczne zabudowania gospodarcze mieszczące się w większości w dnie doliny [Ryc. 2].

Ryc. 3. Huta Polańska na mapie austriackiej z 1861 r.

Źródło: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Jagielloński.

Znaczne zmiany krajobrazu nastąpiły w Hucie Polańskiej i w części sąsiadujących z nią wsi we wrześniu 1944 r. Występujące na tym obszarze długotrwałe działania wojenne spowodowały całkowite ich wyludnienie oraz zniszczenie większości znajdujących się w nich zabudowań mieszkalnych i gospodarczych. Do całkowitego zniszczenia zabudowań doszło w Ciechani,

natomiast w Hucie Polańskiej spośród 64 występujących we wsi zabudowań mieszkalnych, wrześnie przejście frontu przetrwały jedynie 4 spośród nich. W tego rezultacie pozbawiona domostw ludność, która w czasie prowadzonego ostrzału opuściła wieś nie powróciła do niej po zakończeniu działań wojennych [Materiały 1994]. Dzisiejszy krajobraz doliny Hucianki wynika więc z tamtych wydarzeń, które wpłynęły na jego dalsze kształtowanie. Dawne pola uprawne oraz łąki zaczęły intensywnie zarastać, a proces ten dodatkowo przyspieszyły nasadzenia, które poczynione zostały na znacznym obszarze wsi. Z kolei opuszczone ruiny zabudowań wraz z upływem czasu coraz to bardziej niszczały i zaczęły znikać wśród pnącego się ku górze lasu.

Ryc. 4. Huta Polańska na mapie WIG w 1938r.

Źródło: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Jagielloński.

Zasze przed siedemdziesięciu laty zmiany w funkcjonowaniu wsi przyczyniły się do znacznych zmian krajobrazu kulturowego doliny. Po dawnych rozległych polach uprawnych, obecnie bezleśne pozostało jedynie samo dno doliny [Ryc. 5]. Pomimo tego w porastającym dziś większość stoków lesie zachowały się ślady dawnego wiejskiego krajobrazu kulturowego. Na obszarze dawnego przysiółka Paruszowskie oraz w jego najbliższym sąsiedztwie zachowały się ślady dawnych granicach pól [Ryc. 6]. Zachowały się one w krajobrazie w formie wyraźnych wałów kamienno-ziemnych przegradzających prostopadle obszar przysiółka. Ich ślady świadczące o dawnym łanowym układzie Huty Polańskiej zachowały się także wyraźnie w pozostałej części doliny [Ryc. 7]. W większości są to formy

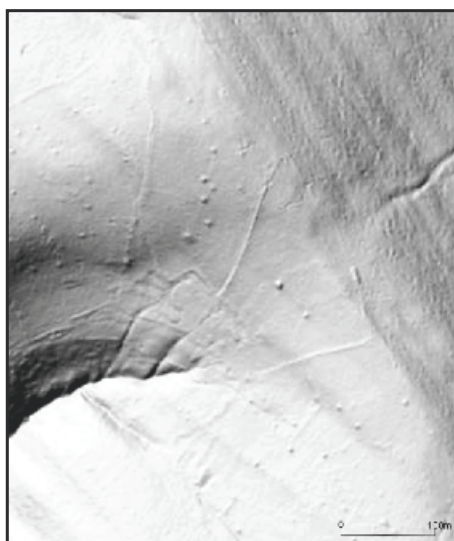
mierzące ok. 1 m wysokości i 1,5-3 m szerokości, a jedynie sporadycznie ich wysokość osiąga nawet 2,5 m. Jednak bardziej zaznaczającymi się w krajobrazie pozostałościami po gospodarczym użytkowaniu tego obszaru są kamienne kopce mierzące średnio 1-1,5 m wysokości. Ich rozmieszczenie na badanym obszarze nie jest jednak równomierne, ponieważ występują przysiółki, na których ich brak. Natomiast w innych ich zagęszczenie jest stosunkowo duże ponieważ na każdy hektar dawnych pól przypada ich ok. 11-15. Z kolei na obszarach o największym ich zagęszczeniu występuje do 25 kopców [Ryc. 5]. Znaczną liczbę kopców zinventaryzowano również na dawnym przysiółku Paryszowskie, gdzie zaobserwowano najokazalsze tego typu formy. Największy zachowany tam kopiec mierzył 3,6 m wysokości i 7,5 m średnicy [Ryc. 8].

Ryc. 5. Kościół w dolinie Hucianki (ostatni niepokryty lasem obszar w dolinie)
Źródło: P. Franczak.

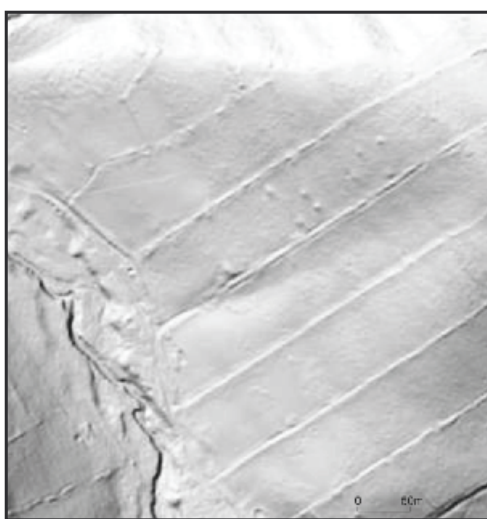
Innymi bardzo ważnymi elementami dawnego wiejskiego krajobrazu kulturowego Huty Polańskiej, które pomimo upływu 70 lat zachowały się w kilku skupiskach są dawne sady z drzewami owocowymi. Takie pozostałości sadów zaobserwowane także w opuszczonych wioskach Polesia przez Soszczyńskiego [2011] występują w sąsiedztwie miejsc po dawnych zabudowań. Dziś jednak zagłuszane są one przez otaczające je nasadzone świerczyny. Ponadto obszarom po dawnych zabudowaniach towarzyszą różnego rodzaju rośliny ruderalne, a także pojedyncze drzewa przydrożne.

Najbardziej spektakularnymi elementami krajobrazu zachowanymi po dawnej wiosce są elementy zabudowań mieszkalnych i gospodarczych. Jednak ze względu na to, iż były to chałupy w całości drewniane, zachowały się po nich jedynie kamienne podmurówki oraz pozostałości po piecach. Na poddanym szczegółowej

Ryc. 6. Obszar dawnego przysiółka Paryszowskie widziany na cieniowaniu ze skaningu laserowego

Źródło: Magurski Park Narodowy.

Ryc. 7. Kamienne wały widziane na cieniowaniu ze skaningu laserowego

Źródło: Magurski Park Narodowy.

inwentaryzacji przysiółku Paryszowskie zinwentaryzowano pozostałości 4 domostw z bardzo dobrze zachowanymi kamiennymi podwalinami wykonanymi od strony odstokowej [Ryc. 9]. Ponadto upływowi czasu oparły się także betonowe zarysy budynków. Natomiast w najlepszym stanie zachowały się kamienne piwnice wykonane pod posadzkami chałup. Trzy z nich zachowały się w niemal idealnym stanie, a w jednym przypadku przetrwało nawet kamienne zejście prowadzące do piwnicy bezpośrednio z zabudowań gospodarczych. Był to jednak wyjątek, ponieważ większość wejść do piwnic znajdowała się na zewnątrz obiektów.

Wszystkie z tych form posiadały natomiast łukowe sklepienia wznoszące się na wysokości 1,7 m, jednakże zdecydowanie różniły się one pomiędzy sobą rozmiarami [Ryc. 10]. Najmniejsza z nich mierzyła zaledwie 2,3 x 2,8 m, natomiast największa z piwnic miała 7 x 8,5 m. Same chałupy zinwentaryzowane w obrębie

Ryc. 8. Kamienny kocioł na przysiółku Paryszowskie
Źródło: P. Franczak.

Ryc. 9. Kamienne podwaliny zabudowań mieszkalnych
Źródło: P. Franczak.

Fot. 10. Piwnica na przysiółku Paryszowskie
Źródło: P. Franczak.

Fot. 11. Kapliczka na przysiółku Paryszowskie
Źródło: P. Franczak.

przysiółka były dużymi budowlami. Ich kamienne podwaliny mierzyły od 15 do 18,9 m długości i osiągały średnio 1,5 m wysokości. Natomiast podmurówka najokazalszej chałupy należącej do Zięby (nr 61) mierzyły nawet 2,3 m wysokości [Ryc.9]. Z kolei wznoszące się powyżej nich zabudowania mierzyły od 6,5 x 12 m

(szerokość x długość), w przypadku najskromniejszej chałupy Frankiewicza (nr 59) do 7,5 x 18,5 m w chałupy Zięby (nr 61).

Na obszarze przysiółka Paryszowskie zinwentaryzowano również inne rzadko spotykane obiekty związane z codziennym funkcjonowaniem mieszkańców wsi. W sąsiedztwie chałupy Kleczyńskiego (nr 60) zachowało się kamienne ujęcie wody zlokalizowane na źródłowym odcinku potoku. Tuż obok mieściła się niewielka kamienna studzienka (0,5 x 0,5 m).

Inne obiekty związane z funkcjonowaniem przysiółka, a świadczące o jego dawnym krajobrazie znajdują się przy trakcie drogowym prowadzącym z dawnego centrum wsi. Na jego skraju znajduje się kamienna kapliczka domkowa, która będąc w ruinie została przed kilku laty odrestaurowana [Ryc. 11]. Ponadto w latach 90. XX w. odbudowany również ostał kamienny kościół p.w. św. Jana z Dukli i św. Huberta, który wybudowany tuż przed wybuchem II wojny światowej uległ w czasie bombardowania wioski znacznemu zniszczeniu.

WALORY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO HUTY POLAŃSKIEJ I PERSPEKTYWA JEGO UDOSTĘPNIENIA TURYSTYCZNEGO

Przeprowadzone badania terenowe oraz analiza archiwalnych zasobów kartograficznych wykazały występowanie na obszarze Huty Polańskiej, a zwłaszcza na jej przysiółku Paryszowskie licznych, dobrze zachowanych elementów dawnego krajobrazu kulturowego wsi. Przeprowadzone obserwacje potwierdzają również wyniki uzyskane w rezultacie bonitacji punktowej zaproponowanej przez Soczyńskiego [2012]. Pozwoliły one na zaklasyfikowanie Huty Polańskiej do grona najbardziej perspektywicznych obszarów pod względem rozwoju turystyki skierowanej na poznawanie krajobrazu kulturowego dawnych wsi (przyznano 11 punktów na 16). W porastających obecnie obszar wioski lasach zachowało się bowiem wiele elementów świadczących i obrazujących wygląd dawnej wioski. Ponadto jej gwałtowne wyludnienie spowodowało zachowanie tych elementów w sposób niezmienny przez następne dziesiątki lat. Nie zaszły na tym obszarze zmiany w sposobie gospodarowania, jakie zostały poczynione w innych wioskach beskidzkich wraz z mechanizacją rolnictwa. Dodatkowo potencjał kulturowy Huty Polańskiej podnosi fakt, iż była to jedyna wieś zamieszkała w tej części Beskidu Niskiego przez ludność polską, którą otaczały wsie łemkowskie.

Poprzez zachowanie na niewielkim obszarze wielu elementów dawnej wsi możliwym jest ich udostępnienie turystyczne, w celu ukazania dawnego wiejskiego krajobrazu Karpat. Dodatkowo położenie tego obszaru w granicach Magurskiego Parku Narodowego stwarza większe możliwości dla udostępnienia tych obiektów. W tym celu należy zaprojektować ścieżkę dydaktyczną prowadzącą pomiędzy najcenniejszymi obiektami z odpowiednim ich zaprezentowaniem. Natomiast same formy należy chronić stosując ochronę czynną zapobiegając ich niszczeniu. Należy także doprowadzić do częściowego odsłonięcia tych form, a w perspektywie być

może nawet do odtworzenia części dawnego krajobrazu przysiółka poprzez odtworzenie części dawnej polany.

PODSUMOWANIE

Huta Polańska stanowi obszar o wysokich walorach krajobrazowych. Jej wyjątkowość przejawia się w tym, iż łączy elementy krajobrazu przyrodniczego i pozostałości wiejskiego krajobrazu kulturowego. Implikuje to potrzebę kompleksowej i skutecznej ochrony zachowanego na jej obszarze, dziedzictwa przyrodniczego i krajobrazowego. Obecnie dostępne narzędzia prawne umożliwiają to w sposób częściowy, ze względu na fragmentaryzację uregulowań dotyczących ochrony krajobrazu w dwóch odrębnych ustawach- ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w ustawie o ochronie przyrody. W celu zapewnienia efektywnej ochrony obszarów, łączących przyrodnicze i kulturowe walory krajobrazowe, należy postulować wprowadzenie kompleksowej definicji krajobrazu na wzór Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, a w następstwie ujednoczyć prawne narzędzia ochrony. Pozytywnym wydzwieniem proponowanych zmian, oprócz zachowania krajobrazu, ma być również możliwość wykorzystania obszarów o walorach krajobrazowych do celów edukacyjnych i turystycznych oraz poszerzania świadomości o występowaniu takich miejsc, które stanowią dziedzictwo narodowe.

Badania zostały przeprowadzone w ramach opracowywania Planu Ochrony Magurskiego Parku Narodowego. Autorzy składają podziękowania Dyrekcji Parku za umożliwienie przeprowadzenia badań.

LITERATURA

- Czaderna A. 2009. Walory Magurskiego Parku Narodowego i ich ochrona, Roczniki Bieszczadzkie, 17: 147-163.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa z dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. 2006 nr 14 poz. 98).
- Kataster gruntowy z 1861. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Jagielloński.
- Komisja Krajobrazu Kulturowego Polskiego Towarzystwa Geograficznego (<http://www.krajobraz.kulturowy.us.edu.pl>).
- Materiały do historii Huty Polańskiej. 1994. Magury, '93: 51-68.
- Myga-Piątek U. 2001. Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych, Przegląd Geograficzny, 73(1-2): 163-176.
- Myga-Piątek U. 2010. Przemiany krajobrazów kulturowych w świetle idei zrównoważonego rozwoju, Problemy Ekorozwoju, 5(1): 96.
- Otawski P. 2011. Krajobraz – ochrona prawna, stan obecny, perspektywy. [W:] Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny, Warszawa, 36-42.

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. 1882. Kasa im. Piotra Mianowskiego, Warszawa, 3: 235.
- Soszczyński D. 2012. Krajobraz opuszczonych wsi Polesia w świetle archiwalnych materiałów kartograficznych, *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 16: 219-228.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568 z późniejszymi zmianami).
- Wojskowy Instytut Geograficzny. 1938. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytet Jagielloński.
- Wolski P. 2011. Szkic do polityki kształtowania krajobrazu. [W:] *Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny*, Warszawa, 14-24.
- Worobiec K.A. 2011. Tezy wystąpienia, [W:] *Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny*, Warszawa, 12-13.
- Źródła internetowe:**
<http://beskid.niski.pl>

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono rozważania dotyczące współwystępowania krajobrazów kulturowych i przyrodniczych na jednym obszarze. Autorzy przeanalizowali czy obowiązujące narzędzia prawne są wystarczające do skutecznej ochrony krajobrazu kulturowego zachowanego na obszarach cennych przyrodniczo. Badania przeprowadzono na przykładzie Huty Polańskiej położonej na obszarze Magurskiego Parku Narodowego, której obszar charakteryzuje się wysokimi walorami przyrodniczymi i jednocześnie zawiera cenne zasoby wiejskiego krajobrazu kulturowego. Zwrócono również uwagę, iż z powodu braku kompleksowego definiowania krajobrazu w polskim ustawodawstwie, brak jest możliwości skutecznej ochrony obszarów, na których jednocześnie występuje krajobraz kulturowy i krajobraz przyrodniczy. Podjęte zostały również rozważania nad zmianami prawnymi, które mogą zmienić obecny stan *in plus*. W tym kontekście przytoczone zostały zapisy Europejskiej Konwencji Krajobrazowej oraz Prezydencki Projekt Ustawy o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

SUMMARY

This article is devoted to elaborate on the co-existence of cultural landscapes and natural landscapes in one area. Authors aimed at answering to the question pertaining to the research problem whether the existing legal instruments are sufficient for the effective protection of the cultural landscape preserved in Natural Areas. The answer to this question provides a case study of Huta Polanska, which is situated in the area of the Magura National Park and is characterized by high natural values, also contains valuable resources of rural cultural landscape. The authors also pointed out that the lack of a comprehensive definition of the landscape in the Polish legislation results in the lack of the possibility of effective protection of the areas, with the cultural landscape and the natural landscape at the same time. Considerations are also taken on legislative changes, that can modify the current state for the better one. In this context, the records from the European Landscape Convention and Presidential Draft Law are cited on amendment of certain acts in connection with the strengthening of the landscape security tools.